

VIRTUS

29 | 2022

Nikolaj Bijleveld

‘Een van de leukste dingen die ik tot nu toe heb gedaan’

Een interview met Mario Damen

226

Mario Damen ziet uit naar de komst van de postbode die hem een aantal exemplaren zal bezorgen van zijn meest recente boek. Alhoewel de digitale versie van *A chivalric life. The book of the deeds of messire Jacques de Lalaing* uitgebracht samen met Rosalind Brown-Grant al wel beschikbaar is, vindt hij het toch leuker om een echt boek in handen te hebben. Ik spreek hem over het project dat het resultaat is van een inspirerende samenwerking.

Nu de zomer ten einde loopt, richt Mario Damen, universitair hoofddocent middeleeuwse geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam, zich vooral op de colleges die al gestart zijn met een reflectieweek. De studenten krijgen veel leeswerk zodat ze een vliegende start kunnen maken. Het betekent een week minder onderwijs, wat meteen een dilemma met zich meebrengt: ‘je hebt de ambitie om iets te bereiken met die studenten. Maar als je ze een week minder ziet heb je al snel de neiging de overige weken intensiever te gebruiken en harder met ze aan het werk te gaan. Studenten hebben elk half jaar twee blokken van acht weken met meerdere vakken, gevolgd door nog eens een kort maar intensief blok van vier weken waarin alle aandacht uitgaat naar een vak. Dat is een soort snelkookpan, terwijl je bij ons type onderwijs ook tot verdieping wilt komen. Het is lastig een balans te vinden tussen het intensieve karakter van die weken en de tijd die nodig is om te kunnen reflecteren op het geleerde.’ In een van de blokken is Mario Damen vrijgeroosterd zodat hij zich volledig kan concentreren op het doen van onderzoek en het schrijven van artikelen en onderzoeksaanvragen.

Afgelopen jaren is een belangrijk deel van die tijd besteed aan het laat-vijftiende-eeuwse *Livre des faits de messire Jacques de Lalaing*, een project dat het resultaat was van een onverwachte ontmoeting. ‘Zes jaar geleden kwam ik Rosalind Brown-Grant voor het eerst tegen.

Mario Damen
(foto Rob Beurse)

227

Wij raakten tijdens een congres in Denemarken aan de praat over verschillende zaken. Zij is hoogleraar laatmiddeleeuwse Franse literatuur aan de universiteit van Leeds. Op dat moment bereidde ze een Engelse vertaling van het *Livre des faits* voor. We hebben zitten brainstormen hoe ze dat zou kunnen aanpakken en we vulden elkaar zo goed aan dat ze mij vroeg coauteur te worden. Als literair-historicus overzag zij niet de volledige historische context. Daar lag mijn meerwaarde voor haar. Ik zou een historische inleiding schrijven en de voetnoten verzorgen. Dat resulteerde in 800 voetnoten en een inleiding van zeventig pagina's die we samen hebben geschreven. Het is wat uit de hand gelopen', zo resumeert hij.

Het *Livre des faits* beschrijft het leven en de daden van de jonge Henegouwse ridder Jacques de Lalaing (1421-1453).¹ De biografie beschrijft zijn jeugdjaren, deelname aan ridderschapstoernooien, reizen door Europa, betrokkenheid bij oorlogen en overlijden. Vermoedelijk in de jaren 1470 werd opdracht gegeven het leven van de ridder te boekstaven. De motieven achter de opdracht zoekt Mario Damen in het (gevaar van) uitsterven van de hoofdtak van de Lalaing-dynastie en de nauwe banden tussen de families Lalaing en Brederode. We leren niet alleen wat er in het *Livre des faits* staat en waarom het geschreven is zoals het is. Het historische kader werpt ook licht op de daden van Jacques de Lalaing: 'Zijn reizen in dienst van Filips de Goede straalden positief af op de dynastie, alhoewel zijn uitgavenpatroon de

1 M. Damen en R. Brown-Grant, *A chivalric life. The book of the deeds of messire Jacques de Lalaing* (Woodbridge, 2022), hier in het bijzonder 'Introduction', 1-70.

familie in grote financiële problemen bracht. De deelname van Jacques de Lalaing aan de riddertoernooien in Europa maakten ook nog eens onderdeel uit van een hoger doel. De ridder moest met zijn reizen en ontmoetingen aan de grote hoven in Europa bijdragen aan zowel de pogingen van Filips de Goede om een kruistocht op te zetten als aan de positionering van de Bourgondische dynastie als belangrijkste onder de Europese koninklijke hoven.¹

Jacques de Lalaing is niet alleen bekend om zijn successen op de riddertoernooien, maar ook om de wijze waarop hij stierf. Volgens de overlevering werd hij getroffen door een kanonskogel tijdens de belegering van Gent. Maar zo zeker is dat niet. Mario Damen beschrijft in een *weblog* op onderhoudende wijze over de verschillende versies die circuleren.² In een andere bron wordt bijvoorbeeld vermeld hoe een kogel een houten schild raakt waarop een grote splinter Jacques de Lalaing treft en een deel van zijn hoofd en hersenen afrukt. De minst heroïsche versie komt erop neer dat een jonge soldaat Jacques de Lalaing raakt alleen omdat hij vanwege zijn lengte boven het schild uitstak. Hij schoot ‘den cop van den hooft de aff, soe dat sijn hersenen uut vielen, ende [Jacques de Lalaing] bleeft terstont doot.’ Als wraak liet Filips de Goede het grootste deel van de bewoners van het belegerde kasteel executeren, maar spaarde het leven van de schutter omdat deze jong en ‘onnosele’ was.

De wijze waarop Jacques de Lalaing om het leven kwam stond voor de Nederlandse historicus Johan Huizinga in *Herfsttij der middeleeuwen* symbool voor ‘het sneuvelen van het ridderschapsideaal: de ridder had zijn rol in de oorlogsvoering verloren. Huizinga zou deze conclusie nog enigszins afzwakken in *Homo Ludens*, maar het is overduidelijk’, aldus Mario Damen, ‘dat de militaire rol van de adel nog niet voorbij is in deze periode. Ook de riddertoernooien blijven tot ver in de zestiende eeuw van belang in de expressie van een adellijke levensstijl. Interessant is ook de vraag welke functie literatuur hierbij speelde. Circa de helft van alle manuscripten was rijk geïllustreerd en zij waren daarmee duidelijk pronkstukken voor de eigenaars. Bovendien werd het *Livre des faits* tot in de zeventiende eeuw gekopieerd. Dat betekent dat het werk betekenis behield. Dat roept vragen op als: wat lazten edelen en wat zien we hierin weerspiegeld? De adelscultuur in deze periode is dus complex en rijk, en verdient dan ook meer aandacht van historici.’

Rosalind Brown-Grant en Mario Damen bestudeerden een transcriptie³ uit 1982 en vergeleken die met de twaalf nog bestaande kopieën van het *Livre des faits*. Verschillen tussen de kopieën worden in de vertaling aangeduid, ook om hun keuzes in de vertaling te verantwoorden. Verscheidene van de manuscripten zijn online te vinden op de site van de Bibliothèque Nationale de France, maar zij ontdekten ook een nog onbekende versie in het Rijksarchief Kortrijk. Er is eveneens een exemplaar te vinden in het J. Paul Getty Museum in Los Angeles, dat deze rijk geïllustreerde versie kocht van een adellijke familie.⁴ De aankoop leid-

2 Zie: M.J.M. Damen, ‘Een whodunnit uit 1453. Wie schoot Jacques de Lalaing dood?’, <https://burgundian-nobility.wordpress.com/author/mdamen1> (geraadpleegd 26 sep. 2022).

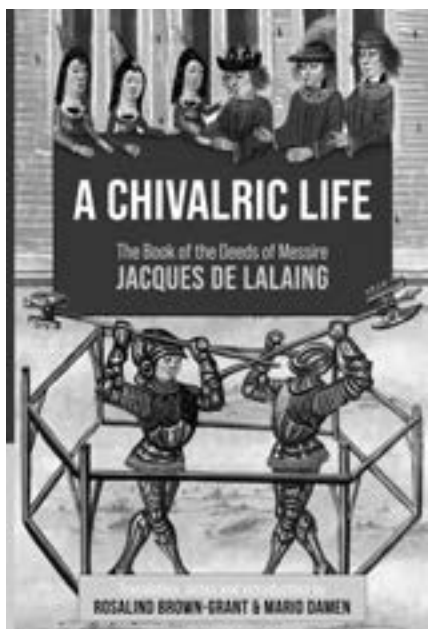
3 Voor de transcriptie: E. Springer, *Les Fais de Messire Jacques de Lalain de Jean Lefèvre de Saint-Rémy* (ongepubliceerde dissertatie, Université de Paris III - Sorbonne Nouvelle, 1982).

4 <https://www.getty.edu/art/collection/object/109M32> (geraadpleegd 26 sep. 2022). Vgl. ook A. van Steensel, ‘Knightly heroes in the later Middle Ages’, *Virtus* 26 (2019), 189-194.

Des que Jacques pla
ce fut arse et demo
lie messire Jacques
de Lalaing son berouma de
uere le due son souverain se
ign. tenoit le siege devant la
fortresse de ponegues et fut
le vii jour de juillet au soir
que le bon chevalier arriva
au siege de ponegues. **E**t
le lendemain matin il alla
over trois messes sans bougar
en la tente du due. **E**t par
la a vng notable docteur de
l'ordre des freres precheurs
nomme maistre gu de douai

en confession. Car il lui fit
confession du fait que il a
voit par l'ordonnance du
due fait bouger en la for
tresse de audenou. **D**es
leces messes dictes et ce
leces messes Jacques
monta a cheval pour re
gner estoit vng peu ble
chie en due jambe et alla
deux due bombardes j. et
due finit jecter pour a
batre et demolir la mural
le dicellu chasteil de pone
gues. **D**es l'audou entre
la porte et due four qui es
toit treffort et aussi d'au
tres engins a poudre tal
mortiers et autres ven
gillaires edue de petis ca
non. **E**t seigneur de sa
neuse et autres seigneurs
avoient fait faire des tra
chie et approches en plu
sieurs lieux. **E**t estoit la
place treffort approchie et
batue. **E**t messire Jacques
de Lalaing regardant ces
besongnes choy si trouva
digne il estoit treffort a
coincise et au dist en
souffrant ainsi ce par

de ertoe dat met name kunst- en literatuurhistorici zich in het werk gingen verdiepen.

Mario Damen en Rosalind Brown-Grant bezochten ook de huidige graaf van Lalaing: de familie bezit nog steeds vier handschriften. ‘Alle handschriften lagen daar gewoon op tafel. Dat is toch wel een van de bijzonderste archieffervaringen die ik heb gehad. Je voelt ook dat daarmee de roem van die jonge ridder nog steeds afstraalt op de familie. Sterker nog, ze waren daarom ook enigszins verbolgen over het feit dat het Getty Museum een manuscript had kunnen aankopen: ze hadden het graag zelf aangeschaft. Dus zelfs meer dan 550 jaar nadat de eerste versie van het *Livre des faits* verscheen, speelt het nog een rol in de dynastieke identiteit.’

Mario Damen vertelt dat ze de familie om begrijpelijke redenen hebben beloofd niet te onthullen waar de manuscripten worden be-

waard. Tegelijkertijd worstelt hij hier ook mee. Immers, ‘als toekomstige wetenschappers ons onderzoek willen controleren of zich verder in het onderwerp willen verdiepen, is het lastig om toegang tot de bronnen te krijgen.’ Op het kasteel zag hij ook helder waar de expertise van de literair-historicus ligt, ‘namelijk hoe herken je de verschillende versies, in hoeverre is er sprake van variatie en wat is terug te herleiden tot de oorspronkelijke versie? Die expertise heb ik niet in huis.’

Om meerdere redenen is het project volgens Mario Damen ‘een van de leukste dingen’ die hij heeft gedaan. ‘Het is echt bijzonder om zo de diepte in te gaan met zo’n edelman die bekend stond als de beroemdste ridder van zijn tijd. Ik ben getraind in prosopografisch onderzoek, waarbij je onderzoek doet naar een heel grote groep. Dat is arbeidsintensief maar wel nodig om een representatief beeld van de adel als sociale categorie te schetsen. Je hebt alleen wel individuen nodig om de resultaten tegen af te zetten. Die had ik nu. Zo zie je de mechanismen die onder de adel werken, de rol die toernooien spelen, het belang van oorlogen in de vormgeving van adellijke identiteit, maar ook de functie van literatuur in deze periode. Daar hebben wij als historici echt nog te weinig oog voor. Dat maakte de interdisciplinaire samenwerking voor mij een verrijking. We waren elkaar ook voortdurend aan het uitdagen bij het schrijven van de inleiding. Je stelt vraagtekens bij aannames van je collega en wordt op jouw beurt ook bevraagd. Samenwerking met iemand uit een andere discipline maakt je heel scherp.’

Inhoudelijk sloot het project goed aan bij de interesse van Mario Damen. ‘De sociale aspecten van de adel trekken me aan: hoe positioneert de adel zich in de samenleving, hoe is de relatie tussen vorst en inwoners? Ik kan vooral meepraten over de vijftiende eeuw, en dan

vooral over de regio Brabant. Ik ben daar beland via Antheun Janse met wie ik samen een project had opgezet over de adel in de Nederlanden. Niet alleen was ik Holland en Zeeland als onderzoeksregio's een beetje zat, Brabant voelde ook als een nieuw en onontgonnen gebied. Belangrijkste redenen daarvoor zijn toch wel dat de oorspronkelijke regio tegenwoordig verdeeld is over twee landen en met name in België ook nog eens bestuurlijk versplinterd is. Het is gewoonweg niet meer zichtbaar. Voor mediëvisten is het juist een heel zichtbare regio. Maar de meeste mensen in de middeleeuwen hebben natuurlijk nooit een kaart gezien, laat staan dat er goede exemplaren waren. De vraag is dan hoe men de regio ervoer? Tussen 2016 en 2021 in mijn NWO-project: *Imagining a territory. Constructions and representations of late medieval Brabant* verrichtte ik onderzoek naar de veranderende en meer-voudige betekenissen van het begrip regio.⁵ Je komt voor deze periode natuurlijk al snel uit bij elites, omdat we hier de meeste bronnen vinden. Maar via omwegen kregen we ook toegang tot de percepties van bijvoorbeeld stedelijke elites. Denk dan aan de processen die werden gevoerd over tolheffing. Had de edelman recht om op een nieuwe plek tol te heffen omdat de rivier in zijn domein lag, of had de burger gelijk als hij zei dat de rivier in de tijd van zijn voorvader nog tot een ander gebied behoorde?

231

Al snel werd ook duidelijk dat het karakter van de adel kon verschillen van gewest tot gewest. 'In Brabant kennen we de baanderheren, een groep van zo'n 15-20 topedelen die de belangrijkste heerlijkheden in handen hebben. Dat zien we ook in bijvoorbeeld Holland en Gelderland. In Brabant is het de grap dat velen van hen verbonden zijn aan stedelijke heerlijkheden. Het meest bekende voorbeeld zijn de Nassaus. Die bezaten imposante stadspaleizen met kapellen. Hendrik III van Nassau bijvoorbeeld zorgde ervoor dat het stadspaleis in Breda werd uitgebreid en verfraaid. Zijn vrouw Mencía de Mendoza woonde hier eveneens en heeft als patroon opgetreden voor verschillende stedelijke instellingen.'

De interactie tussen steden en hoven boeit Mario Damen zeer. Enthousiast vertelt hij hoe dat onder meer tot uitdrukking komt in de riddertoernooien uit die tijd. 'Het gaat hier om adellijke aangelegenheden, maar er was wel publiek nodig om gezien en bevestigd te worden in die adellijke status. Dat gebeurt bij acclamatie. De meeste toernooien in de Nederlanden werden gehouden op het grootste plein in de stad. Jacques de Lalaing bijvoorbeeld heeft zijn belangrijkste gevechten gevoerd op de vrijdagmarkt in Gent en op de markt in Brugge. De steden subsidieerden die toernooien. Zo zorgden ze ervoor dat duizenden kilo's zand werden uitgestrooid en dat grote tribunes werden gebouwd waarop duizenden toeschouwers konden plaatsnemen.'

Een vergelijking met waarom steden tegenwoordig de Olympische Spelen proberen binnen te halen ligt voor de hand. 'Het gaat om een groot evenement met de economie als *trigger*. De steden vormen het schouwtoneel en zijn medefinancier. Vaak werden na afloop banquetten en feesten op het stadhuis georganiseerd waar de stedelijke elite zich kon mengen

5 M. Damen en K. Overlaet, red., *Constructing and representing territory in late medieval and early modern Europe* (Amsterdam, 2022), <https://www.jstor.org/stable/j.ctv25wxbh8> (geraadpleegd 26 sep. 2022).

met de elite van het hof en de adel.’ Dat beeld zie je overigens maar zelden in verfilmingen van de ridderhistorie. Mario Damen vindt het belangrijk bij te dragen aan een correct historisch beeld, maar ziet het niet direct als zijn rol om kritisch te reageren op de wijze waarop de toernooien worden verbeeld in bioscopen. ‘Het is lastig dat beeld een-op-een te beoordelen. Hollywood heeft z’n eigen regels die niet noodzakelijk samenvallen met de historische werkelijkheid.’

De interactie tussen edelen en steden vormt ook de insteek van een nieuw onderzoeksproject. Mario Damen loopt met het idee om zich verder te verdiepen in de impact die de Nassaus hadden op steden in de Nederland. ‘Die kant van de Nassaus is onderbelicht, net zoals binnen de elites te weinig aandacht is geweest voor vrouwen. Ik moet mijn gedachten en ideeën nog verder toespitsen, maar in deze combinatie zie ik wel iets moois ontstaan.’ Dat alles komt naast een vervolg op het *Livre des faits*-project. ‘Rosalind Brown-Grant en ik richten ons nu op de wapenpassen (*pas d’armes*), een specifiek type toernooi waarbij een ridder een (symbolische) passage (een poort, een brug, een boom, een fontein) verdedigt tegen alle uitdagers. We hebben een kleine beurs uit Engeland gekregen voor een publicatie waarin we een reeks vertaalde bronnen combineren met wetenschappelijke essays geschreven door historici, kunsthistorici, literatuurhistorici, boekhistorici en conservatoren van musea. Het is mooi dat ik zo een vervolg kan geven aan prikkelend interdisciplinair onderzoek.’

Dr. Nikolaj Bijleveld is managing director of the University of Groningen Business School. He also publishes on elites, religion and nationalism in the Netherlands and Denmark in the modern period.

University of Groningen, The Netherlands – n.h.bijleveld@gmail.com

Artikelen

Ennoblement and the control of grants of arms in sixteenth-century Lorraine 9

Jean-Christophe Blanchard

Burgers op het kasteel. Elitedistinctie en representatie onder Hollandse heren buiten de ridderstand in de zeventiende en achttiende eeuw 34

Rob van der Laarse

Dossier Adel en dieren

De anti-hond: poezen en edellieden 84

Hanneke Ronnes

Slapeloze nachten en onvermoede doodsoorzaken. Over ongedierte in middeleeuwse kastelen en paleizen 97

Elizabeth den Hartog

De politieke relevantie van de Spaanse schimmel van Prins Maurits ten tijde van de Republiek 110

Harry J. Kraaij

Het kind als valkenier: opvoeding, heerschappij en valkerij in de zeventiende-eeuwse schilderkunst 121

Yannis Hadjinicolaou

Exotische dieren op de buitenplaats: menagerieën in de achttiende eeuw 138

Carlo Valerio

De Groene Minnaar van Margaretha van Oostenrijk 150

Paul J. Smith

29 | 2022

9 789464 550504

